



Kutadgubilig

FELSEFE - BİLİM ARAŞTIRMALARI

5

MART 2004

ŞABAN TEOMAN DURALI

Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir
Binâlarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken

Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binâlarından Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken

22 nisan 1724 – 12 şubat 1804

Şaban Teoman Duralı*

AT THE TWO HUNDREDTH ANNIVERSARY OF HIS DEATH REMEMBERING AND REASSESSING IMMANUEL KANT'S EPOCH-MAKING ACHIEVEMENT IN ESTABLISHING A NEW FORM OF PHILOSOPHY-SCIENCE SYSTEM

There are three main stations on the 'philosophical track' of the history of philosophy-science, namely *Aristotle*, René *Descartes* and Immanuel *Kant*. For a thoroughly professional grasp of philosophy in general and any of its special domains of research in particular, the study of these philosophers' systems is indispensable. Moreover, in order to comprehend the epistemology of science in its broader sense, and of specific sciences, again, it is crucial to fall back on a minute enquiry of the above-named philosophers' respective systems.

The last of the so-called triumvirate, Immanuel *Kant*'s system is the ultimate stage of philosophy-science systematization. He reversed, even revolutionized the precartesian metaphysical venture by asserting that instead, the *being* (object) as such, the cognizing transcendental subject's aperceptive capacities should be scrutinized. By doing so, the boundaries of sense could be discovered. This, in turn, would demonstrate to us "that a certain minimum structure is essential to any conception of experience which we can make truly intelligible to ourselves." On the other hand, "the attempt to extend beyond the limits of experience the use of structural concepts, or of any other concepts, leads only to claims empty of meaning. Dogmatic rationalism exceeds the upper bound of sense, as classical empiricism falls short of the lower."¹ In this way *Kant* construed and subsequently built up a 'non-speculative metaphysical' system which supplied the framework of a new philosophical tradition, known as the German (transcendental) Idealism. All subsequent attempts of establishing fresh philosophy-science systems, whether of the speculative or non-speculative metaphysical order, by German philosopher-scientists, could be traced back to Immanuel *Kant*'s endeavour. Finally, it has been witnessed that from certain German speculative metaphysical constructs, in the early Twentieth century, an ideology has sprung forth. That ideology's wish and claim was to form an alternative civilization to the existing contemporaneous globalizing Anglo-Judaic one. However the ensuing (Second World) war,

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

1 See: P.F. Strawson: "The Bounds of Sense", pp 11.&12. Methuen, London, 1973.

maybe the only one in history fought ferociously on ideological grounds, put an abrupt end to the above-mentioned assertion.

In our lengthy essay below, written in Turkish, we try to find out the cultural, historical and geographical background-coordinates within which Immanuel Kant's personality as well as his transcendental critical system could be understood and explained.

Keywords: Anschauung, Being, Civilization, Construct, Criticism, Culture, Epistemology, Geography, History, Ideology, Imagination, Intellect, Intuition, Metaphysics, Mind, Object, Philosophy, Reason, Science, Subject, System, Transcendental, Understanding, (our own terms:) Philosophy-science, Speculative, Non-speculative.

ÖZET

René Descartes'la başlayan Yeniçağ (moderne) felsefesinde 'düşünen ben' —yine Descartes'ın deyişile *res cogitans*— gün ışığına çıkarılmıştır. Kant, 'düşünen ben'in biçimsel düşünme —demekki duygudan soyutlanmış— işleyişini kendine araştırma konusu kılmıştır. 'Duyumlayan ben'in irdelenmesi 'psikoloji'nin işi olmasına karşılık, 'düşünen ben'in 'biçimsel düşünme işleyişi'ni (mecanism) incelemek bir 'transcendental' işlemidir. Bu ödevi omuzlamak da filosofa düşer. 'Duyumlayan psikolojik ben'den farklı olarak, 'biçimsel düşünnen transsensual özne', ahlâk ile (bilimsel) bilgi binâsının mimarıdır.

Kant'ın inşa etmiş olduğu muazzam felsefe yapısı (sistemi), yeni bir çığırın pınarıdır. Bu yeni oluşum, zamanla Alman transsensual idealizm çığrının zeminini hazırlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Akıl, Anlamagücü, Aşkın, Bilim, Bilim teorisi, Coğrafya, Dimâğ, Eleştiri/cilik, Felsefe, Hayâlgücü, İdeoloji, İnsâa, Kültür, Medeniyet, Metafizik, Nesne, Özne, Sezgi, Tarih, Tasavvurgücü, Transsensual, Varlık, Zihin, (kendi deyimlerimiz:) Felsefe-bilim, Spekulativ, Spekulativ-olmayan.

Giriş

Dâhî denilen kişide üç veche tesbit olunabilir: Birincisi, olağanüstü zengin bir çağrımlar dizisinin de içinde bulunduğu geniş bir hayâlgücü. İkinci, müdhiş bir seziş ve sezgi verisinden hareketle çelişkiye düşülmeksizin akılyürütme yetisi. Üçüncüsü, muazzam sabır ve buna bağlı çalışma arzusu ile kudreti. Saydığımız üç vechenin de Immanuel Kant'ta bulunduğunu görüyoruz.

Hayatının hikâyesine gelince; onun da 'nevişahsına münhasır' bir özgünlüğü var. Büyük Alman şairi Heinrich Heine, "Immanuel Kant'ın hayat hikâyesini tasvir etmek zordur" deyip sözlerini şöyle sürdürmüştür: "O, yaşamadı ki, hayatının hikâyesi olsun. Almanyanın kuzey doğusunda serhat boylarında eski bir şehir olan Königsberg'in sessiz ücrâ köşesinde, ufacık bir

sokakta to huma kaçmış bekâr olarak neredeyse soyut, mekanik düzene koşmuş bir ömür sürdürmüştür.”

Kant'ın hayatının, yukarıda aktardığımız bayağı kin kokan müstehzî edâtaşır satırlara birebir uygun cereyân etmiş olduğunu söyleyemeyiz. Mesele, bir kişinin yüklenmiş olduğu ödeve bunca sadâkatla bağlanmasının, çoğuluk tarafından anlaşılmamasıdır. Kant benzeri kalburüstü kimselerin kaçip kurtulamadıkları kader, anlaşılmama durumudur. Nitekim dâhî yurtdaşı, Ludwig van Beethoven'e “müziğinizi kim anlayacak ki!?” diye sorulduğunda, onun kılıç keskinliğindeki cevabı, “elbette kütükler anlamayacak!” olmuştur. Yine, Beethoven, kendisinden genç dostu Johann Wolfgang von Goethe'yle 1812 yazında Bohemyadaki Teplitz şehrinde kalenin arkasındaki küçük parkta gezinirken karşı taraftan imparatoriçe ile efrâdi görünür. Kibâr Goethe, dostuna “Ludwig!” diye seslenir: “İmparatoriçe yaklaşıyor; kenara çekilip Haşmetmâbı selâmlayalım.” Bunun üzerine Beethoven, “merak buyurmayınız; imparatorlar ile imparatorçeler, her gün dünyaya gelirler; Ludwig van Beethoven ise, sâdece bir kere gelmiştir” diyerek olup bitenlere aldırmadan yürüür gider.

Alman felsefesine karşı tavır takınıp Kant'ı çekemeyenler, Heinrich Heine'nin yukarıda zikrettigimiz ithâmnâmesini salvolarına hep mehaz kılmışlardır.

Kantinkisi, bir ödev erinin hayat hikâyesidir. Onun yaşanacak hayata yönelik temel sorusu söyle olmuş olmalıdır: “Bunca kısacık bir ömre böylesi dev ödevi nasıl sığdırabilirim?” Felsefe yapmak için, belki biraz mübâlağalı olacak, kütüphâne/ler dolusu kitab okuyup okuduklarını kavrayacaksın. Her sözünün, cumlenin, satırının teker teker hesabını vere vere yargı gücündeki vargalarını öz elinle kâğıda dökeceksin —Kant, “Salt Aklın Eleştirisi”ni on iki yılda yazmıştır! Karlı yellerin kol gezdiği alacakaranlık kış günleri boyunca ısrıtlamayan, buz kesen çalışma odanda yahut kütüphâne salonunda insanlığı aydınlatacak onlarca adet kitap yazacaksın. Bu işe kaç yıllık bir ömür yeter ki? Kant gibi, seksen yıl yaşadığıni farzedelim. Bunun ilk yirmi beş yılı emekleme; yürümeği, konuşmayı, yazıp çizmeği, hesaplamağı ve mesleğini öğrenmek,...; haytalık hayhuylarıyla gelip geçti diyelim. Son on yılda oran, buran ağrıdı, sızladı; oturup kalkamazsun; yatamaz, uyuyamazsun; hastalanır, bunarsın... Peki, geriye ne kaldı? Topu topuna kırk beş yıl! O kırk beş yılda da uykuya, yeyip içmeğe; âbdesthâneye; gezip tozmağa; eşe, dosta, söze sohbete, muhabbete, maîseti temîne, rahatsızlanmalara harcanan vakitleri, bir fasıl, hesaplayalım. Bilmem, Kant'ın zamandan tasarruf derdi, bir nebze dahî olsa, anlaşılabiliriyormu?

Heinrich Heine şair. Hani Türkcede “bekâra hanım boşamak kolay” denir ya. Filosof karşısında, şair için ne de geçerakça bir deyiş. Sigara yakarcasına, şair, oturup kalktığı, dönüp dolandığı her yerde misralarını döktürebilir. Onun, gayrimenkül misâli, belli bir yere çakılıp kalmasına ne hacet? Duygulanmalarının kaynakları ile kanıtlarını bildirmesini ondan isteyenmi var? Bu yüzden işte, şairin, filosofu anlamasını beklemek beyhûdedir.

Kant'ın hayatı, kamuya nice muammalı gözükürse, felsefesini kavramak, deðeme felsefecisiye bile bir o kadar çetin ceviz işdir.

Felsefeöncesi eski bilgeler gibi, *Kant* da, hayatı felsefenin, daha bir özgül konuşursak, ahlâkın hizmetine koşmuştur. Yeniçağ sonlarında, yanı Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren tutuma uyarak felsefeyi *neutre* bir meslek şeklinde görmez. Felsefe ona göre meslek² değildir; bir 'ödev çağrısı'dır.³ Bu nedenle "hayatım ile mesleğim, karıştırılmaması lazım gelen aynı şeylerdir" kanâatini paylaşmaz. O, felsefenin taleb ettiği biçimde ömür sürmeye kendini adamıştır.

Felsefe, *Kant*'la, insanın düşünme yetisinin en uç noktasına, doruguна erişmiştir. Biçimselleştirilmiş düşünme yetisinin (*capacité*) en kapsamlı ve soyut yapısı, 'düşünce mimarisi'dir. Düşüncelerin mimarı yapılarını kapsayan felsefe sistemi, insana, hayatı, doğa ile dünyaya ilişkin en geniş açılı manzarayı mantık kuralları çerçevesinde sunan sentetik bir 'fikir resmi'dir.⁴ Bu 'fikir resmi'nin ana konusu⁵ hep 'varlık'⁶ olmuştur. Konu 'insan' olduğunda dahî, 'insan', 'varlık' —yahut 'varlığı'nın 'düşünce'deki yansısı 'kavram'— biçiminde tasarılmıştır. *Kant*, 'varlığı' —yahut 'kavramı'— tasarıyan 'kim'dir; bunu 'ne'siyle, 'nasıl', 'nere'ye dek ele alıp inceleyebilmektedir, sorusunu kendine konu kılarak, kendi deyişiyle, 'devrim' yapmıştır.

René Descartes'la başlayan Yeniçağ (moderne) felsefesinde 'düşünen ben' —yne Descartes'in deyişiyle *res cogitans*— gün ışığına çıkarılmıştır. *Kant*, 'düşünen ben'in biçimsel düşünme —demekki duygudan soyutlanmış—isleyişini kendine araştırma konusu kılmıştır. 'Duyumlayan ben'in irdelemesi 'psikoloji'nin işi olmasına karşılık, 'düşünen ben'in 'biçimsel düşünme isleyışı'ni (*mecanismus*) incelemek bir 'transsensual' işlemidir. Bu ödevi omuzlamak da filosofa düşer. 'Duyumlayan psikolojik ben'den farklı olarak, 'biçimsel düşünen transsensual özne', ahlâk ile (bilimsel) bilgi binâsının mimarıdır.

Kant'ın inşâa etmiş olduğu muazzam felsefe yapısı (sistemi), yeni bir çığırın pınarıdır. Bu yeni oluşum, zamanla Alman transsensual idealism çığırının zemînini hazırlayacaktır. Bahse konu çığırın da, sonuçta, Ondokuzuncu yüzyılın sonları ile Yirmicinin başlarında ideolojik yansımaları⁷ olacak. Ideolojik yansımaysa, bağırsız, İngiliz kültürü ile felsefesi çıkışlı hâkim Çağdaş küreselleş/tiril/en İngiliz-Yahudîninkisine seçenek oluşturacak medeniyet tasarısını taşıyacaktır. Hükmünü sürdürerek ona seçenek oluşturması istenen arasında vukûu bulacak, tarihte tanık olmuş en şiddetli ve kanlı, silâhlı çatışma, İkinci Dünya Savaşıdır.

Çağdaş küreselleş/tiril/en İngiliz-Yahudî medeniyeti, karşısına yeniden bir hasım medeniyet tasarısı çıkmasının diye 1945ten beri başta eğitim, öğretim, propaganda ile reklam yollarını kullanarak fikri, siyâsi, iktisâdi ve askeri sahaların hepsinde her türlü tedbiri almaktır.

2 Fr profession, métier; Alm Beruf.

3 Fr vocation de devoir, convocation au devoir; Alm Pflichtberufung, Einberufung zur Pflicht.

4 Fr tableau idéal.

5 Fr thème principal.

6 Fr l'être; Alm das Sein.

7 Fr répercussions.

Kendisine yeniden dönersek, Kant'ın en çetin uğraşısının, 'transsensual akıl' çerçevesinde felsefenin ve onun yüregi mesâbesinde metafiziğin sınırlarını belirlemek olduğunu görürüz.

Burada asıl yapmak istediğimiz, Kant'ın başeserlerinden "Salt Aklın Eleştirisî"ni irdelemektir. Bunun için bu çok cesîm ve anlaşılması zor eseri özetleyerek tercüme edip yer yer yorumlayacağız. Ne var ki bahsi geçen çalışmadan önce Kant'ın hayatı ile felsefe sistemini kısaca inceleyip tanıtacağımız. İşin yöntemini sunması bakımından Kant'ın felsefe yapısı, olağanüstü eğitsel (Fr *pédagogique*) önem taşır. Haddizâtında 'berk felsefe' nin⁸ ana örneğini Aristoteles'in ve Aristotelescilerinkiyle —Peripatoscular ile Meşşâiler— birlikte Kant'ın felsefesi sunmaktadır.

I- Fikir Mimarının Coğrafi İle Tarihî Arkaplani

(1) Coğrafi Arkaplan

'Dimâğ'ın doruğunu teşkil eden 'dehâ'nın kapısı 'hayâlgücü'dür. Bunu bir ana ırmağa benzetirsek, o takdîrde onu besleyip ona katkı sağlayan en önemli kol 'coğrafi tasavvur'dur. İkinci önemli kol ise, 'tarih tasavvuru'dur. İkisinden her birinin kendine mahsus sınırları arasında kalan alan, Immanuel Kant'ın *Anschauung* dediği, 'tasavvurgücü'nün, deyim yerindeyse, 'yüzölçümü'nü teşkil eder. Sonuçta 'tasavvurgücü' de 'yaşama ufku'muzu imâ eder.

'Coğrafi tasavvur' için 'bilmeğ'e ihtiyaç vardır. Ama 'bilmek' için de 'merak' gereklidir. Dikkat edilirse, burada, Hıristiyanlıktan tanıdığımız 'üçün birligi' nevinden bir 'teslis' söz konusudur. 'Coğrafi tasavvur', adetâ 'Baba'; 'bilmek', 'Oğul'; 'merak' da 'Ruhulkuds' mesâbesindedir. 'Telsîs'i teşkil eden 'vasıflardan herhangi birini çekip çıkararak bağımsız kılamazsınız. Her biri başlibâsına bir 'vasıf' olmakla birlikte, 'aslî manâ'ları 'coğrafi tasavvur'da zehur etmektedir.

İmdi, 'coğrafya bilgileri'mizi yoklayalım: Baktığımız yön, kuzey ile orta Avrupa olsun. Oraları batı ile güney Avrupadan ayıran iki doğal engebe var. Batıda Ren ırmağı. Güneydeyse Tuna ırmağı ile Alp sıradagları. Doğuya gelince; doğal engebe bâbında, Avrasya anakarasını (Fr *bloc continental*) Amerika kıtasından ayıran Bering boğazına dek, ciddî engel sayılabilcek bir engebeyle karşılaşmaz. Rusyayı kateden iri kıyım ırmakların etrâfindan dolaşarak karadan yolculuğunuzu pekâlâ sürdürübilsiniz. Asya ile Avrupa arası sınır gibi çekilmiş yaşılı başlı Uralları —en yüksek doruk, Narodnaya tepesi, 1894 m— yürümeğe alışık her sağlığı yerinde kişi fazla zahmete katlan-

8 Öncelikle 'toplum araştırmaları'ndan keskinçe ayırmak maksadıyla ve 'klasik mekanîğ'in oluşturduğu 'bilim ülküsü'ne uygun kurulup yürütülen 'doğa araştırmaları' tutumuna İngilizcede 'berk bilim'ler ('hard sciences') denilmektedir. İşte bu deyimi felsefeye de uyguluyoruz. Şu durumda, 'berk felsefe' (İng.de böyle bir deyiş henüz bulunmamakla birlikte, 'hard philosophy'), fizik yahut metafizik menşeli, ama kaçınılmazcasına 'bicimsel düşünme silsileleri'ne dayalı gerekelerle temellendirilmiş sağlam varlıkların, sıkı mantık düzende yer aldıkları bir 'sistem çalışması'dır. Zittiyasa, 'hafifmes- rep felsefe' ('soft philosophy') olması gereklidir.

maksızın aşabilir. O hâlde ömrünüz yeterse, Ren ırmağının doğu yakasından Bering boğazının batı kıyılara dek yürüyebilirsiniz. Ömrünüz yeterse, dedik, çünkü aradaki mesafe, muazzamdır —siz deyin on, ben diyeyim on iki bin, belki daha fazla, km—; artı, doğal şartlar da dehşet vericidir.

Bahse konu uçsuz bucaksız mekân, ciddî manâda doğal engebeyle kesintiye ugramadığı gibi, yersekilleri (topografya) itibâriyle de nisbeten mütecânitir. Bu cümleden olmak üzere, mezkûr mekânı üç coğrafya-topografya kuşağı şeridine ayırarak gözümüzde canlandırabiliriz. Kutup kişinin hüküm sürdürdüğü en kuzeyde, Mayıs sonu – Haziran – Temmuz – Ağustossta bodur otlar ile yosunların boy verdiği Tundra. Ortada, Ren ırmağının doğu yakasından Bering boğazına dek uzanan eni boyu belirsiz kuzeyin gür çam ormanları, yanâ —Eski Türkcede ‘ölümüş’ anlamına gelen— Tayga kuşağı. Bunun güneyinde, yaprağını döken ağaçların oluşturdukları daha ‘munis’ ormanlar. Yaprağını döken ağaç kuşağının güneyindeyse, Karadenizin kuzey batı kıyılardan Kazakistanın doğusundaki Balkaş gölüne dek, yine uçsuz bucaksız çayırlar ile bozkırlar. Şu son andığımız kuşaktan daha güneşe indiğimizde, bahsettiğimizden çok farklı bir coğrafya sahasına, dolayısıyla da beşerî dünyaya adım atarız. Orası kuzeyli dediğimiz açık renk gözleri ile saçları bulunan, ak pak tenli, boylu poslu tiplerin yaşadığı sulak, bataklıklı, otlu, ağaçlı arâzilerin, genellikle de dört mevsimli, sert iklimlerin hâkim olduğu coğrafyanın dışında kalan nisbeten susuz, ağaçsız, kır, kiraç, geçit vermez sarp dağların mekânıdır.

Ren ırmağından Bering boğazına dek uzanan iğne yapraklı ağaçlardan oluşan orman, yaklaşık olarak M.S. 1500li yılların başlarına degen önemli ölçüde tabîî hâlini muhâfaza edebilmiştir. İngilterede ortaya çıkıp ilkin kita Avrupasına, bilâhare yeryüzünün bütün köşe bucaklarına yayılma istidâdını göstermiş olan Maddeci-Mekanikci-Positivci-dindışı temelli Sermâyeclik ideolojisi ile onun berâberinde taşıyip getirmiş olduğu Sömürgecilik ile sanayicilik akımlarının ilk bâriz kurbanı bahsi geçen ormanlar olmuştur. Bunlardan bugün kazara ayakta kalabilmiş olanlar, Renin doğu yakasında, Almanyanın batı ucundaki —ve Martin Heidegger'in yurdu olan— Karaormanlar ile Sibiryânın doğusunda rastgelinebilecek bir iki ıssız köşe bucaktadır. Sonunda, kuzeyin iğne yapraklı bâkir ormanlarının yerini, orman tabiatı inhirâf ettilmiş ‘park ormanları’ almıştır.

Mezkûr geniş alan, Erzgebirge, Riesengebirge, Tatralar, Karpatlar ile Urallar gibi, birkaç yalçın kayalık ve yüksek olmayan sıradaglar dışta tutulursa, mutedil eğimli tepelerin yuvarlanılmış görünümünü sunduğu, yer yer de uskun bile belirdiği dümdüz uzanan ovalardır. Bahis konusu coğrafyanın batısında Kuzey ile Batlık denizlerinin güney kıyıları ile orman mintâkası arasındaki yer yer bataklık düzlükler, çoğunlukla, deniz seviyesindedir. Bu yeknesak görünümlü düz ovanın en doğu ucu, Alman dünyasının doğudaki hududur.

(2) Tarihi Arkaplan

Doğal engebelerin sınır çekmediği doğuya açılarak ‘hayat sahası’ elde etmek, yüzyillardır Almanın ‘kızılelme’sı olmuştur. Sekizinci yüzyılda neredeyse bütün German boyalarının Hristiyanlaş/tırıl/malarından ve Papa Onikin-

ci Yohannes'in (937 – 964; görev süresi: 955 – 963) tâç giydirdiği Saksonya hânedânından Birinci (Büyük) Otto'nun (912 – 973), 1806ya deðin yaþayıp merkezi Viyana olacak Kutsal Roma-Germen İmparatorluðunu 962de kurmasından sonra, doğuya hucum gelenekleþmiştir. Doðuya sefere çikanlar, tarihte nâm salmış savaþcılar olan Töton⁹ şövalyeleri (Alm Deutsche Ritter) 1211de Kuzey Haçlı seferlerini başlatmışlar, başta (Alman olmayan) Eski Prusyalilar ile Litvanyalilar olmak üzre, doğu Batlık halklarını boyunduruk altına almış, topraklarına el koymuşlardır. Zaptettikleri topraklara Almanyadan taşıyip getirdikleri köylüleri yerleştirmiş, inşâa ettikleri müstahkem mevkileri (Alm Burg) soylularla iskân etmişlerdir. Aslında Baltık dillerinden birini konuşan Prusyaliların boşalttıkları bölgeye Şövalyelerin yerleştirmiş oldukları Almanlar, zamanla Prusyalı olarak anılır olmuşlardır.

Töton şövalyeleri, Doğu Prusyanın kuzeyinde Insterburg'un batısında Instrutsch ile Angrapa ırmaklarının birleşmesinden doğan Pregel ırmâgının 187 km yol alarak Baltık denizine döküldüğü Memel mahaline birkaç km uzaklıkta 1255te bir müstahkem mevki inşâa etmişlerdir. Şövalyeler, müstahkem mevkii müttefiki oldukları Bohemya kralı İkinci Ottokar'ın (1230 – 1278) şerefine Königsberg, yanî Kral dağı diye adlandırmışlardır. Müstahkem mevki –sarayın içi kısa zamanda dolunca, surların dışındaki arâziye yerleşime baþlanmıştır. Bir süre sonra Königsberg, Alman dünyasının en doğusunun büyük şehri olacaktır. Königsberg, hem askerî hem de ticârî bakımından doğu Prusyanın sıklet merkezidir artık.

Yüzyıllarca Avrupada medeniyet meþalesini taþımıþ Latin Roma devletine de Baltık ile Islav boylarına da kök söktürmüþ kadîm Germen savaþcısının vârisi Töton şövalyeleri dinî tarîkat olmanın yanında, ordu olma özelliğini de sergilemişlerdir. İşte bu askerî özellikli dinî tarîkat, tanınmış tarihî (Alman) Prusyalı sıkidüzen (Fr discipline) dayalı eğitimin temelini atmış olmalı. Lutherci din İslâhat hareketi Almanyanın kuzeyi ile doğusunda yaygınlık kazanıncaya deðin Katolik olan Töton şövalyeleri, 1600lerin başlarında Protestanlaşmışlardır.

II- Kültür İle Dil Arkaplanı

Töton şövalyeleri, askerî nizâm-intizâm anlayışlarını Protestanlığa zerkederek onun gündelik hayatı sert ve tavâzsız uygulanışı yönünde önemli bir etken olmuşlardır. Protestanlığın, son derece düzgün, düzenli ve iffeti muhâfaza ederek yaşamayı, zorluklara katlanmayı, azla yetinip çok çalışmayı şart koşan mutaassip çeşidine Pietism (L pietas: Sofuluk) denilmiştir. Temelleri Alman din filosofu Philipp Jakob Spener (1635 – 1705) tarafından atılmış olup yine Alman filosof Jakob Böhme'nin (1575 – 1624) geliştirmiş olduğu Pietist anlayış, Almanyanın Suabya bölgesinden çıkarak Onyedinci yüzyıl boyunca kuzeye ve doğuya doğru yayılmıştır.

Ortaçað ile Yeniçaðda —Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına deðin— Alman dünyası, Eskiçað Yunaninkini andırır. Nasıl, Yunanda demokratikle-

9 Töton (Teuton). Milâttan önceki yüzyıllarda kuzey Almanya ile Danimarkanın Yutland yarımadasında yaþayan halktı. Germen boylarının ashı, menšeï.

şen sivil medeniyetin 'Mekke'si Atinanın karşısında mutlakçı–askercil¹⁰ Isparta yer almışsa, Almanyada da Aydınlanmacı sivil medeniyetin merkezi Viyanaya askercil bir Prusya karşı ağırlığı oluşturmuştur. Sürüsepet Alman devletcikleri, bu iki sıklet merkezi arasında top misali bir oraya, bir buraya savruladurmuşlardır. Çok gevşek bir devlet yapısını taşıyan Kutsal Roma–Germen İmparatorluğu söz konusu siyâsi dağınıklığı ortadan kaldırılamamıştır.

Ortaçağ Avrupasının derebeğlik düzenine noktayı ilk defa üç ülke, İngiltere, Felemenk ile Fransa koymuşlardır. Bunlara oranla, siyâsi birliğini 1871'e deðin tesîs edemeyen Almanya, genellikle, geri kalmış ülke görünümünü sunmuştur. Durumu Alman Aydınlanmacılıðı dahi giderememiþtir. Buna karşılık, İngiliz ve ona koþut yürüyen Felemenk Aydınlanmacıları tarihte görülmemiþ bir olaya, ideolojinin doğusuna vesile olmuşlardır: Hür Sermâyecilik (Fr *Libéral Capitalisme*). Hür Sermâyecilikle birlikte kendini gösteren Maddeci–mekanikci bilim dünyatasavvurundan sanayi fikri neþet etmiştir. İngilteredekine, Felemenk ile Fransadakine karşılık daha geç devirde, yanî Onsekizinci yüzyılın ilk yarısında Almanyayı etkisi altına alan Aydınlanmacılık, Alman kafasını metafizik odaklı felsefeye yönlendirmiþtir. Bu felsefe çizgisi, İngiliz ile Fransız Maddeci–mekanikci–positivci dünyagörüşüne karşı İdealist–romantik anlayışa ebelik etmiþtir. Nihâyet, belki de bundan dolayı Alman dünyasının sanayileşmesi, bir buþuk yüzyıl geç, demekki 1870lerde başlamıştır.

Az önce Almanyanın Prusyasını Yunanın Ispartasına benzettik. Ancak, sözünü ettigimiz durum, Aydınlanmacılıðın, Fransadan çıkışip Prusyayı 1700lerin başlarında etkisine alıncaya deðin böyle sürmüştür. Bundan sonra, Yunandaki Atinanın mütekâbili sivil medeniyet odağı Viyanın yerine felsefenin oluşup geliştiği mahal, Berlin merkezli Prusya olacaktır.

Öncelikle Alman tarihinin en önemli devletadamlarından Büyük (II.) *Frederik*'in (1712 – 1786) 1740da tahta çıkışından sonra Prusyanın, Alman dünyasına her bakımdan hâkim olma süreci hızlanmıştır. Büyük *Frederik*, başta felsefe–bilim olmak üzere, Fransada bulabildiği nice değer ile ürün varsa, idhâle koyulmuştur. Taklit furyası öyle raddelere varmıştır ki, birara, *Frederik*, bizde de, Selçukluların, Farsca tutkunluðuna benzer biçimde, Almancayı iptâl edip yerine Fransızcayı ikâme etmeye yeltenmiştir. Nitekim 1745te Potsdamda inşâa ettirdiği ve *Sanssouci* (Fr Dertsizlik) adını verdiği sarayında Fransızca konuşma zorunluluðunu getirip anadili Almancayı da ahrîndaki atlarının dili olduğu şeklinde aşağılamıştır. *Frederik*'in Almanca düşmanlığı Prusya Almanlığı milliyetciliðiyle çeliþmiştir.

Martin Luther'in (1483 – 1546), hârikulâde, *Kitabımukaddes* tercümesinden itibâren Almanca öylesine gelişip işlenmiştir ki, arızî bir ketleme, artık, onu Almanca konuşan halkların gönlü ile kafasından söküp atmağa yetmeyecektir. Tersine, Fransızcanın, Geç Ortaçaðdan beri Avrupanın genelgeber bildiriþme aracı olması, artı, Alman Aydınlanmacılıðının odağı kılınması, Almanca sevgisi ile milliyetciliðini Fransızca düşmanlığına kilitlemiþtir. Her

10 ~cil: (1) yiyen, yer; (2) tarafdâr, ~sever.

aşırı hamâsi¹¹ heyecân patlamasında gördüğümüz ‘aşağılık duygusu’¹² burada da güdücü etkendir. Yirminci yüzyılın ortalarında Martin Heidegger'in (1889 – 1976) izhâr etmiş olduğu “Fransız düşünmeğe başladığında Almancayla iş görür” cümlesi, hiç olmazsa bir ölçüde, bahsi geçen ruh hâletiyle bağlantılı olmalı. Sarfettiği cümlenin arkasında yatan nefsi (*psychique*) gerekce n'olursa olsun, bildirdiği, yanlış sayılmaz. İfâde gücü itibâriyle Almanca, Yunanca ve Arapçayla birlikte olağanüstü felsefe dillerinden biri olmuştur. Fransızca ona kiyâsla zayıftır. Görüntü (*morphologie*) ile ses (*phonétique*) cihetinden bakıldığından, Fransızca, pek zarîf bir ‘kabuk’ taşıdığı izlenimi sunar. Bu ‘kabuğ’u soyup bir yana atınız, geriye, ‘çekirdek’ —sözvarlığı ile dilbilgisi— nâmına elde fazla bir şey kalmaz. Felsefe —ve onun evlâdi bilim— alabildiğine kavramlaşmış bir dile dayanmak ister. Fransızca bu bakımından diller arasında şampiyondur. Ancak, öylesine kavramlaşmış bir dilin de elverişsiz yanı, kıvraklık ile esneklik keyfiyetini yitirmiş olmasıdır. Yine Yunanca ile Arapça gibi, Almanca da metafizik anlamda felsefe yapma imkânını kendi özsuyundan sağlayıp beslemektedir. Eskiçağ Yunanıklını andırır biçimde Alman felsefesi özgün olup Almanca pinarından kaynaklanmıştır. Bunda, başka bir dile çevirilemez bir deyim olan *Urwüchsigkeit*'n, Almanca'nın başta gelen özelliği olması çok önemli bir etkendir. *Urwüchsigkeit*, dışarıdan (beşerî) müdâhaleye maruz kalmaksızın bitkinin tek başına bitivermesi, neşvünemâ bulması demektir. Sonuçta, Almanın dili ile metafizik tavırlı felsefe yapma tutumu arasında eşine menendine pek ender rastgelinebilecek bir ‘izdivâc’ın vukûu bulmuş olduğu söylenebilir. İşte, bu tasvîr ettiğimiz manzaranın ilk açık ifâdesini Kant'ta, bilâhare Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831) ile Martin Heidegger'de görebiliriz.

Geç dönem Latincesi ile Fransızcadaki kavram tıkkılığı ve sağlamlığıyla mücehhez olmaması, Kant'ın, Hegel'in, Heidegger ile Edmund Husserl'in (1859 – 1938) ifâdelerine müdhiş bir derinlik boyutu katarak anlışılırlıklarını da zorlaştırmaktadır. Kant'ın yazdıklarını, meselâ, açık, seçik, fakat yüzeysel bir ifâde gücüyle donanmış İngilizceden okumak, Almanca asıllarına oranla çok daha kolay anlaşılmalarını sağlar. Ama ne bahâsına? Derin manâlarını gözden kaçırıkmak bahâsına. Bu hususta da bir örneğe başvurursak, yine başka dillerde karşılığını bulamayacağımız *Anshauunga* bakabiliriz. Fransızca ile İngilizce tercümelerde *Anschauung*, *intuition*la karşılaşmaktadır. Ne var ki, Kant, *Anschauungun* yanında, Fransızcadan iktibâs etmiş olduğu *Intuition* deyimini/terimini de kullanmaktadır. Öyleyse ikisi anlamca bir ve aynı olamaz. Örneklerimizi alabildiğine artırabiliriz.

Alman felsefesinde geçen deyimler ile deyişlerin güç anlaşılırlıkları, ‘kültürel tasavvurları’yla kavranmaları zorunluluğundan ileri gelmektedir. Bu güçlüğü idrâk etmiş olan Kant, ya doğrudan doğruya kavramlaşmışlığın zirvesine ulaşmış Latince ile Fransızca deyimlere el atmaktadır ya da Almanca'nın imkânlarına başvurduğunda, kullandıklarının, mümkün mertebe, Latince veya Fransızca mütekâbillerini göstermektedir. Bu da, Türkçe felsefe ya-

11 Fr Chauvinisme

12 Fr complexe d'infériorité

parken izlememiz gereken yolu, yöntemi bize göstermesi bakımından çok önemlidir. Kendi medeniyet arkaplanımız itibâriyle yerleşik Arapça kavram dağarına başvurmamızın yanında, kullandıklarımızın karşılıklarını, Yeniçağ Avrupasının genelgeçer kabul edilmiş dili olan Fransızcadan alıp sergilememiz lazım gelir.

Nasıl Sibiryanın Tundrasında yahut Büyük Sahrada gül, kendiliğinden bitemezse, dâhî de, durduk yerde, herhangi bir topluluk yahut toplumda yetişemez. Kişinin, dâhî mertebesine erişmesinde, fitratındaki melekenin yahut istidâdin yanısıra, içerisindeki çıktıgı toplum şartları da birinci derecede önemlidir.

Kant'ın mensûbu olduğu Alman dünyası, insanlığı üç cepheden, topcu deyişine başvuracak olursak, 'baraj ateşi'ne tutmuştur: Müzik,¹³ şiir¹⁴ ile felsefe.¹⁵

Tarihte müzik bâbında rakîb addolunabilecek —sözgelişi, İtalyan, Rus, Hint ile Fars— toplumlarından açık ara farkla ilerde koşan Alman dünyası, şiirde Farsla, Hintle, Fransız ve Rusla yarışmıştır. Felsefeye gelince: orada 'ağır top' diye niteleyebileceğimiz metafizik arkâlı felsefede üç esâşlı öncüsü olmuştur: Eskiçağ Yunan, İslâm ile Ortaçağ Hıristiyan felsefe gelenekleri. Bu üçlüye, felsefe olup olmadığı çok sorgulanmış, bununla birlikte, siklet merkezi, tevîl götürmemecesine, manevî-fikrî olan Hint bilgeliğini de eklemek zorundayız.

1650lerden itibâren Alman kültürü git gide felsefesiyleşmiştir. Bu gelişmenin başını çekense, şiir olmuştur. İngiliz – Fransız felsefe geleneklerine nesirle yazılmış metinler şeklinde biçimsel–nesnel–mekanik–matematik doğa anlayışı hâkim olurken; Almanın, müzicle imtizâc etmiş şiirinde mûnis, mutedil ve mekanik–matematik olmayan uzvî (*organique*), yaratılış–oluş hâlinde ele avca sağlamaz binbir menevişli esrârengîz bir tabiat tasavvuru seslendirilmiştir.

Birimsel–nesnel–mekanik–matematik doğa, 'ben'in, 'özne'nin karşısında 'açıklama' yoluyla fetholunmağı bekleyen 'hasım'dır. Burada, Yeniçağ Avrupa Mekanikci bilim anlayışının mimarı İtalyan filosof–bilimadamlı Galileo Galilei'nin (1564 – 1642) belirlemiş bulunduğu iki soruya cevâz vardır: 'Nasıl?' ve 'neden?' Aristoteles'in (384 – 322) kurucusu olduğu Eskiçağ felsefe–bilim araştırma düstûrunda geçen üçüncü soru, 'niçin?', Galilei tarafından bilim

13 Müziğin üç velisi —daha uygun bir deyim düşünemiyorum: Johann Sebastian Bach (1685 – 1750), Wolfgang Amadeus Mozart (1756 – 1791) ile Ludwig van Beethoven (1770 – 1827). Bunlara ekleyebileceğimiz şu adlar da var: Georg Philipp Telemann (1681 – 1767), Franz Schubert (1797 – 1828), Robert Schumann (1810 – 1856) ile Richard Wagner (1813 – 1883).

14 Şairler: Johann Wolfgang von Goethe (1749 – 1832), Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759 – 1805) ile Friedrich Hölderlin (1770 – 1843). Bunlara ayrıca, Novalis (1772 – 1801) ile Heinrich Heine'yi (1797 – 1856) de ekleyebiliriz.

15 Filosoflar: Kues'li Nicolaus (1401 – 1464), Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz (1646 – 1716), Johann Gottlieb Fichte (1762 – 1814), Johann Gottfried von Herder (1744 – 1803), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831), Karl Marx (1818 – 1883), Arthur Schopenhauer (1788 – 1860), Friedrich Nietzsche (1844 – 1900), Gottlob Frege (1848 – 1925), Jakob Johann Baron von Uexküll (1864 – 1944), Karl Gustav Jung (1875 – 1961), Nicolai Hartmann (1882 – 1950), Karl Jaspers (1883 – 1969), Martin Heidegger (1889 – 1976), Werner Heisenberg (1901 – 1976), Konrad Lorenz (1903 – 1989).

'gemi'sinin 'küpeşte'sinden atılmıştır. Böylece canlı (organique) varlık sahası safdışı kılınmıştır.

Fransanın tek büyük filosof-bilimadamı René Descartes (1596 – 1650), Galilei'nin temelini attığı Mekanikci bilim anlayışını felsefe-bilim bağlamında sistemleştirmiştir. Bu yeni felsefe-bilim sistem yapısının öngördüğü 'neden-sellik' (Fr causalité) ilkesi çerçevesinde İngiliz filosof-bilimadamı Isaac Newton (1643 – 1727), yeryüzünü ve hattâ evreni açıklayacak yasaları matematik ifâde tarzına dayanarak belirlemiştir. Newton'un zirveye ulaştırdığı klasik mekanik, doğayı makineymişcesine telâkkî etmiştir. Sürgit çalışan bu makinenin gizlisi saklısı yoktur. Onun belli bir yöresi üstünde deneysel anlamda uzmanlaşan her akıl bâliğ kişi, bakış açısı itibâriyle nesnesini açıklayabilir. Makinevârî işleyip matematik yoldan eksiksizce açıklanabilen doğanın hayranlık uyandıracak bir yanı da yoktur.

Niye matematik? O, duygulardan arındırılmış düşüncenin üretilmesine elverişli zemîni hazırlayabilir de ondan. Duygulardan arındırılmış düşünmeği boşandırıp yürüten biçimlesştirilmiş akıldır. Bunun boşandırdığı 'gidimli düşünme'nin¹⁶ geçerlilik derecesini ölçmenin, sınamanın iki yolu var. Bunnardan biri, 'îç'; öbürü de 'dış' denetleme merciidir. 'Îç' denetim mercii, düzgün biçimsel düşünmenin kurallarını belirleyen 'mantık'ken, 'dış' olan, 'deney'dir. Bahsi geçen denetim engelini başarıyla aşan varsayım, geçerli bilgi olur. Bir de, şu geçerli bilgi, kazanç sağlayıcı kullanıma açıksa, onun üstünde değer tasavvur edilemez artık.

İşte böylelikle, bilim, fenne (technologie) giriş kapısı olmanın dışında bir işe yaramaz. Fen de, makine yardımıyla seri imâlât —yânî zincirleme üretim— demek olan sanayie zemîn hazırlar. Sonuçta, merhamet, şefkat, sevgi, yücelik, iyilik, güzellik, namus, iffet, saygı, güven, dayanışma çeşidinden üstün insan değerlerine burada artık yer yoktur. Zâten kültür kurucusu yaratık insan da, mekanik evrim yasalarına tâbî dirim esâşlı besere indirgendikten sonra, yüce değerler, "spekulativ metafizik saçmalamalar"dan gayrı n'olabilir ki?

Haddizâtında algı verisi unsurlardan inşâa edilmemiş ahlâkin yerini bundan böyle ideolojiye —Hür Sermâyecilik yahut ona seçenekmişcesine oluşturulup tanıtılan Toplumculuk— bağlı mekanik düzlemde yürüyen hukuk ile iktisât kanunları almıştır.

Kısaca göz önüne sermeğe gayret sarfettiğimiz Maddeci-mekanikci-positivci doğayı ve beseri açıklama örneğine Yeniçağda Leibniz'le başlayan maneviyâtı da kale alan 'derinlemesine görüş edinme' çabasıyla karşı çıkmıştır. Alman dünyasında baş gösteren söz konusu çıkıştan doğmuş olan İdealist-romantik düşünce hattıdır. Bahsi geçen hattın en uç noktasına üç şahsiyeti yerlestirebiliriz: Herder, Goethe ile Hegel. Ancak, sözünü ettigimiz düşünce, daha özgül bir ifâdeyle, felsefe çığının mimarî tasarımını çizip çıkarılmış olan Immanuel Kant'tır.

16 Fr le penser discursif.

BU SAYIDA...

VARLIK BİLGİ AHLÂK ARAŞTIRMALARI: METAFİZİK

Şaban Teoman Duralı

Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binâlarından
Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken

Ernest Wolf-Gazo

İki Yüz Yıl Sonra Kant: Aydınlanma'ya Ne Oldu?
Kant After 200 Years: What Happened To The Enlightenment

Erhard Oeser

Günümüz Bilim Teorisi için Kant'ın Güncelliliği
Die Aktualität Kants für die gegenwärtige Wissenschaftstheorie

Ayhan Bıçak

Modern Devletin Oluşumu ve Sorunları

Oktay Taftalı

Marksçı Devlet Anlayışı Üzerine

Semih Atış

'Kategoriler' Hakkında Dört Metin
Rıza Tevfik, İsmail Fennî Ertuğrul, Ali Sedad ve Sırı Giridî

DOĞA ARAŞTIRMALARI: BİLİM

Ahmed Yüksel Özembre

"Fiziksel Realite" Meselesi (III):
Fiziksel Realitenin Bâtinî Vechesi

S. N. Salthe

Olmak ve Sonra da Olmamak: Bilimsel Efsanemiz
To Be And Then Not To Be: Our Myth From Science

İhsan Fazlıoğlu

'Alemuddin Kaysar ve Bir Geometri Teoremi

TARİH TOPLUM KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI

Mustafa Koç

Babilden Bâleybelene: İlk Yapma Dil, İlk Kutsal Dil

Ömer Hakan Özalp

Said Halim Paşa'nın "İslâmda Teşkilat-ı Siyasiye" Risâlesinin
Bilinmeyen Bir Tercümesi

Salim Aydüz

Ateşli Silahlarla İlgili Türkçe Matbu Eserler
Bibliyografya Denemesi (1727-1928)

TÜRKÇENİN FELSEFE-BİLİM SÖZLÜĞÜ